

Марија З. Мартинић¹

Уједињени грански синдикати „Независност”
Центар за образовање, истраживања и приватизацију
Београд (Србија)

УДК 316.334.2(497.11)(049.32)“1990/2015“

331.109.32

Осврћ

Примљен 05/02/2020

Измењен 25/05/2020

Прихваћен 25/05/2020

doi: [10.5937/socpreg54-25095](https://doi.org/10.5937/socpreg54-25095)

СИНДИКАЛНИ УГАО: РАДНИЧКИ ШТРАЈКОВИ У ТРАНЗИЦИОНОМ ДРУШТВУ

(Нада Новаковић: *Раднички штрајкови и транзиција у Србији од 1990. до 2015. године*. Београд: Rosa Luxemburg-Stiftung Southeast Europe, Институт друштвених наука, 2017, 399 стр.)

Сажетак: Осврт анализира стратегије деловања синдиката у транзиционом друштву Србије. У чланку се брани хипотеза о социјалном дијалогу као оптималном демократском механизму. Резултати различитих политичких стратегија синдиката воде закључку да модел уговорне сарадње представља једини у којем је могуће очувати независност синдиката.

Кључне речи: синдикат, штрајк, приватизација, социјални дијалог, транзиција, Србија 1990–2015.

Књига др Наде Новаковић „*Раднички штрајкови и транзиција у Србији од 1990. до 2015. године*” социолошко је истраживање које, после радова које је својевремено, с краја XX века, понудио др Дарко Маринковић², представља један од озбиљнијих покушаја да се, сложеним интердисциплинарним приступом, дође до систематизације догађаја од којих немамо довољну временску дистанцу.

Већ у уводу, нарочиту пажњу привлачи посебна хипотеза која плурализацију синдикалне сцене види као позитиван (но, ипак, недовољан) помак ка стварању модерног синдиката, а сам синдикат перципира као пуког посматрача приватизације који чека новог власника, како би преговарао у име радника (Novaković, 2017).

¹ maja.martinic@gmail.com

² Др Дарко Маринковић се, крајем 90-их година XX века, питањем штрајкова бавио у неколико ауторских дела, од којих су најзначајнија: *Штрајкови и друштвена криза* (Marinković, 1995), *Синдикати у Европи* (Marinković, 1998) и *Штрајкови у Србији: 1991-1996* (Marinković, 1998).

Иако ће се овај осврт, у највећем делу, фокусирати на последња поглавља о синдикатима у транзицији и местима у раду која апострофирају улогу синдиката, а провејавају кроз приказ штрајкачке праксе по одређеним временским интервалима, неопходно је претходно истаћи неколико теза:

1. Монографија наглашава повезаност штрајкова и ширих друштвених протеста, што је посебно значајно за прву транзициону декаду коју карактерише превласт националног и државног над социјалним идентитетом;

2. С друге стране, када ауторка преиспитује улогу синдиката у том периоду, она се пита да ли су раднички штрајкови били подређени националним/државним интересима или потребама стварања нове капиталистичке праксе? (Novaković, 2017)

Из тога логично следи питање о утицају страначког плурализма на деловање и акционо јединство синдиката. У овом смислу, важно је напоменути да је улога синдиката, с краја деведесетих година, била веома специфична. Услови ауторитарне владавине и контекст економских санкција и ратних дешавања потпуно су изменили улоге свих актера на друштвеној и политичкој сцени, па тако и синдиката. Права радника не могу се ни заштитити, а посебно не унапређивати, у крајње недемократским условима (Martinić, 2016). Из овог разлога су методе деловања, у то време, значајно фрагментирале српску синдикалну сцену: деловање данашњег реформисаног Савеза самосталних синдиката Србије у то је време, још увек, било политичко и партијски трансмисионо, у складу с наслеђем синдикалног обрасца из доба СФРЈ, док су Уједињени грански синдикати „Независност”, настали 1991. године, покушавали да синдикалну сцену модернизују и обликују по моделу синдиката у савременим демократијама. Временом су, на синдикалну сцену Србије, ступиле и друге синдикалне организације с амбицијом да остваре значај на националном нивоу, као што су: Асоцијација слободних и независних синдиката, Конфедерација самосталних синдиката и Синдикат „Слога”.

3. Кроз целу књигу провејава идеја да се улога синдиката у заштити радника мери штрајковима, односно протестним потенцијалом синдиката. Нејасни су разлози за ову тврдњу, будући да је штрајк тек једна од метода синдикалног деловања.

4. За актуелни тренутак је од посебног значаја поглавље о променама социјално-економске структуре становништва које се односи на анализу ниске стопе активности становништва, пада продуктивности, а потом и пада БДП-а, те одложеном паду запослености, у време Закона о онемогућавању отпуштања за време трајања економских санкција ОУН.

5. Из анализе образовне структуре запослених, извлачи се закључак о паду квалитета радне снаге, што је теза о којој би се могло полемисати, у контексту: да ли пада квалитет радне снаге или квалитет радних места? У том правцу, истраживање би се у будућности могло надоградити и анализом феномена подзапослености у Србији.

6. Јасно је идентификован, такође, проблем дугорочне незапослености и, за разлику од доминантног јавног дискурса у ком је фокус на квантитету, статистици и бројевима, монографија истражује дубље економске и социјалне последице незапослености.

7. Нада Новаковић с правом истиче увођење методологије Анкете о радној снази као својеврсно „криво огледало”, на шта су и синдикати указивали, као и на неусклађеност дефиниције запосленог Међународне организације рада с критеријумима достојанственог рада које иста организација намеће. Анкета о радној снази,

међу запослене, сврстава и радно ангажована лица на привременим уговорима и из зоне сиве економије, односно без икаквог уговора, као и сва лица која су, у току једне радне недеље радила макар два сата и остварила било какву (не нужно новчану) добит својим радом. Оваква дефиниција запослености у супротности је са сигурношћу и адекватном накнадом за рад коју прописује концепт достојанственог рада. Оно што се чини посебно значајним јесте јасан приказ статистичких, односно методолошких изазова с којима се суочавамо у Србији данас. Читав низ података за рефернтну тачку има укупан број запослених у Републици Србији (на пример, стопа запослености, услови за репрезентативност синдиката и др.) а број запослених се драстично разликује у Анкети о радној снази и Централном регистру обавезног социјалног осигурања, због већ поменуте неусклађене дефиниције „запосленог”. Дути низ година, у свим извештајима Еуростата, индикатори тржишта рада добијени за Грчку били су означени жутом бојом, као статистички подаци чија је тачност под знаком питања и узима се с извесном резервом. Поставља се оправдано питање жели ли Србија ићи истим путем ка европским интеграцијама?

8. Не мање значајно је поглавље о транзицији, посебно с аспекта указивања на чињеницу да принципи тзв. Вашингтонског консензуса нису били без алтернативе. Једна од основних теза од које полазе поједини синдикати је да одговорност за транзицијски неуспех лежи у одсуству социјалног консензуса око модела транзиције који ће бити примењен (Martinić, 2016). Некритичко прихватање неолибералног модела који ауторка оправдано назива „идеологијом крупног капитала” свакако има своје теоријске корене у Фукујаминој (Francis Fukuyama) тези о „крају историје”, односно „крају идеологије” (Fukuyama:1998) која је у том тренутку била некритички прихваћена.

9. Поглавље о приватизацији, пак, без улажења у детаље око бројних нормативних измена и њихове имплементације, јасно показује да су циљеви приватизације изостали: нити смо отворили нова радна места и побољшали перспективе на тржишту рада нити смо постигли пораст стандарда грађана. Уместо тога, задржали смо и прерасподелили постојећа, углавном некавалитетна и неодржива, радна места, раширили сиромаштво и унутар некадашњег средњег слоја друштва, увећали друштвене неједнакости и социјалну искљученост и актуелизовали сиву економију.

Зашто су штрајкови у доба транзиције неефикасни?

Када је реч о улози синдиката у организовању штрајкова, ауторка оправдано поставља питање неефикасности штрајкова. Један део одговора она нуди кроз констатацију о недостатним штрајкачким фондовима. Овај недостатак нас уводи у зачарани круг: пад или неисплаћивање зарада и смањење броја запослених доводе до пада чланства у синдикатима, односно до пада финансијске моћи синдиката, уколико је реч о синдикатима који се финансирају претежно из сопствене чланарине. Обезбеђивање финансијских средстава из других извора теоријски би подигло капацитете за организацију штрајка, али би с друге стране довело до већег или мањег губитка независности.

Не треба изгубити из вида ни чињеницу да је већина штрајкова у Србији била сведена на тек слабу одбрамбену димензију, јер околности у којима се штрајковало

од деведесетих година до данас, нису дозвољавале вршење иоле озбиљнијег притиска на послодавца, у ситуацији када је већ смањен обим посла или је предузеће већ пало у стечај.

Осим тога, веома битно за период о коме ауторка говори јесте и потпуно незаштићено право на синдикално организовање и деловање и на заштиту од отказа због синдикалне активности. Обесмишљавањем судских процеса предугим процедурама и неадекватном применом закона, омогућене су најразличитије врсте незаконите одмазде штрајкачима, независно од њихове синдикалне организованости. Будући да је дужином судских процеса у значајној мери нарушена владавина права у Србији, УГС „Независност” су 2011. године надлежним министарствима доставили званични предлог за оснивање тзв. Суда рада, али је ова иницијатива остала без адекватног одговора Владе Србије.

Иначе, улога синдиката у процесу приватизације била је веома ограничена. Синдикатима је признато тек право да се укључе у процес израде социјалних програма за вишкове запослених и да остваре увид у контролу извршења купопродајних уговора (Martinić, 2016). Како је то изгледало у пракси, можда најречитије илуструје пример предузећа „Мегапројект” из Панчева које се бавило малим грађевинским пројектима и одржавањем гасних система. Синдикат „Независност” је чак 15 пута алармирао Агенцију за приватизацију, пријављујући кршење уговора и свих 15 пута Агенција је одређивала накнадни рок власнику да испоштује уговор. Када је 150 запослених ступило у штрајк, сви су добили отказ³. Приватизација је успешно раскинута тек пре три године, у време кад фирма више није имала ни запослене и кад је сва имовина отуђена. Остала је једино реновирана управна зграда која се није могла задржати или продати, јер је заштићена као споменик културе.

Стратегије деловања синдиката

Из свега овога произлази да додатни истраживачки напор захтева анализа различитих праваца деловања синдиката, при чему се не разликују, или бар не разликују у довољној мери, различите синдикалне стратегије. Говорећи о последицама светске економске кризе, изгледа као да ауторка 2008. и 2009. годину перципира као преломне тачке када се одустаје од штрајка и прелази на „сарадњу с властима и послодавцима”, односно на социјални дијалог. То делимично може бити тачно кад је реч о Савезу самосталних синдиката Србије, али ни приближно не одговара чињеничном стању кад говоримо о другој репрезентативној синдикалној централни. Уједињени грански синдикати „Независност” су, залажући се за развој социјалног дијалога, и пре 2000. године, склапали бројне споразуме с демократски оријентисаним политичким странкама (уговори о демократској и социјално праведној Србији), те су се свим снагама борили за институционализацију социјалног дијалога. На њихову иницијативу је, 2001. године, усвојен Споразум, а 2004. године коначно и сам Закон о Социјално-економском савету Републике Србије, после чега је, 2005. године, Савет

³ Извор података су интерна документа УГС „Независност”: записници са састанака Одбора повереника, текстови одлука Комисије и Инспекције рада, текст Социјалног споразума, извештаји о контроли, текстови захтева упућених Скупштинском одбору за приватизацију, Агенцији за приватизацију, Делегацији ЕУ у Србији и надлежном Министарству за привреду итд.

почео званично да ради. Дакле, социјални дијалог и даље, у савременом демократском свету, представља најоптималнији механизам за постизање социјалног консензуса (Martinić, 2016) и са штрајком се не налази у међусобно искључујућем односу, напротив. То су методе које се допуњују, што је видљиво и на најсвежијем примеру штрајка у Републичком геодетском заводу, током 2019. године.

Када је реч о протестима које су синдикати организовали на дан усвајања новог Закона о раду, у јулу 2014. године – ту се отвара огромно ново истраживачко поље: о протестном потенцијалу грађана. У развијено индустријско доба, штрајк мануелних радника имао је највећу масовност, док су се – нарочито услед пада солидарности као друштвене вредности, у постиндустријском добу ствари постепено мењале. Ауторка добро уочава да постоји више унутрашњих специфичних фактора који су еродирали класни идентитет, али је изостао осврт на глобалне околности које произлазе из самих особености постиндустријског друштва.

Рецимо, протести „1 од 5 милиона” који су трајали више од годину дана показали су сасвим другачију и динамику и структуру учесника у односу на протесте из деведесетих година ХХ века. А ако изузмемо овај и протест студената пре три године, увидећемо да није било масовности ни у једном протесту после 5. октобра 2000. Разлоге за то тек треба истражити.

У истраживањима које је, у октобру 2019. године, спровео Ипсос маркетинг, реализована је батерија питања о синдикатима, чије је резултате представио проф. др Зоран Стојиљковић у листу „Данас” (Stojiljković, 2019). Укратко, на питање о жељеном облику рада синдиката на бољем положају запослених, незапослених и пензионера, натполовични број испитаника се определио за вођење социјалног дијалога с владом и послодавцима, те за закључивање и борбу за поштовање колективних уговора, једна трећина је поверење дала лобирању у политичким институцијама и јавности у прилог доношења одређених закона и решења, као и повезивању са невладиним, студентским и омладинским организацијама и већу медијску присутност, док је убедљиво најнижи степен подршке имала опција организовања штрајкова и ширих социјалних протеста. Ово отвара једно велико поље за даље осмишљавање нове стратегије синдикалног деловања. Сличне налазе даје и најновије истраживање које је спровео Центар за развој синдикализма (Mihajlović, 2019)⁴.

Монографија др Наде Новаковић, такође, даје коректан приказ плурализације, а затим и атомизације синдикалне сцене и исправно уочава да партијска и синдикална сцена пате од истог синдрома, али помало натегнуто изгледа теза о паралелним и међусобно повезаним страначким и синдикалним изборима, рецимо. С друге стране, у контексту константног опадања синдикалне моћи, нигде се не помиње све агресивнија и сад већ три деценије дуга антисиндикална кампања.

Чињеница је да синдикати нису били против приватизације друштвене својине, већ само против начина на који је она извршавана, односно постојао је синдикални

⁴ Истраживање је спроведено током 2018. године, на узорку од 2500 испитаника, а резултате истраживања је обрадио шест аутора: Срећко Михајловић (уредник), др Марио Рељановић, др Зоран Стојиљковић, др Марија Мартинић, Душан Торбица и Градимир Зајић. Зборник радова је објављен под називом *Суновраћ радничких йрава и йокушаји зашйййййй: Прекаризиација радника у йрвим геценијама 21. века*.

захтев за правилном расподелом транзиционих добитака и губитака. Поређење са Словенијом и позицијом словеначких синдиката ми се чини помало неадекватним, јер за разлику од Србије у којој није било друштвене дебате на тему транзиционог модела, словеначке политичке елите су примениле тзв. градуални постепени модел транзиције који знатно олакшава позицију синдиката (Martinić, 2016). Политичке елите се, у Словенији, понашају знатно другачије и спремније су на преиспитивање сопствених одлука. Тако, на пример, Словенија није имала проблема да, неколико година после доношења Закона о агенцијском запошљавању – исти узме у озбиљно преиспитивање оправданости, након што је примена закона донела прве лоше последице по раднике.

На исти начин, пример склапања Општег колективног уговора из 2008. године чије је финансијске одредбе влада, одмах после потписивања, суспендовала – више су доказ реалних односа моћи него жеље синдиката за „удовољавањем захтевима капиталиста да што лакше отпуштају раднике” (Novaković, 2017).

И, на крају, стиче се утисак да су сви синдикати били нека врста страначких политичких сателита и да су тиме изневерили интересе радника у Србији. Неопходно је напоменути да сви синдикати у свету развијају различите политичке стратегије деловања. У борби за заштиту и унапређење права радника, синдикат мора да има политичке механизме деловања (Martinić, 2016). Они могу бити најразличитији. У Немачкој се, на пример, у оквиру синдиката образују фракције које подржавају одређене политичке странке, чему најприближније одговара модел отворене подршке или делегирања представника синдиката на изборне листе појединих странака. У Пољској, као што је ауторка и сама поменула, синдикални покрет је прерастао у политичку снагу и ушао у изборну трку, но пољско искуство говори да долажење синдикалних лидера на власт не иде у прилог, већ углавном противно интересима оних које би синдикат требало да заступа, а исти пример смо имали и у Србији доласком челника Асоцијације независних и слободних синдиката на чело Министрства рада. Поред побројаних, постоји и верзија када цео синдикат формира политичку странку и уђе у изборну трку. Трећем моделу одговара ситуација када једна странка формира свој синдикат, као у време СФРЈ. Последњи у низу је модел уговорне и орочене сарадње које синдикат склапа с појединим политичким снагама, на основу међусобно уговорених програмских обавеза (Martinić, 2016). Иако су овај модел више пута изиграле различите владајуће гарнитуре у Србији, то је и даље једини модел који гарантује какву-такву независност и који, на дужи рок, кроз форму институционализованог социјалног дијалога, може да донесе корист запосленима и грађанима.

Узимајући у обзир све наведено, књига ауторке Наде Новаковић *Раднички ишџрајкови и иџранзиција у Србији од 1990 до 2015. године* представља обухватну и изузетно корисну анализу једне стратешке димензије синдикалног деловања, на коју се могу надовезати даља истраживања која свакако треба охрабрити.

Marija Z. Martinić¹
United Branch Trade Unions “Independence”
Centre for Education, Research and Privatization
Belgrade (Serbia)

TRADE UNION VIEW: LABOUR STRIKES IN A TRANSITION SOCIETY

(Nada Novaković: *Labour strikes and Transition in Serbia from 1990 to 2015*. Belgrade: Rosa-Luxemburg-Stiftung Southeast Europe and Institute of Social Sciences, 2017, 399 pp.)
(Translation In Extenso)

Abstract: The review analyzes the strategies of trade unions in the transition society of Serbia. The article defends the hypothesis of social dialogue as an optimal democratic mechanism. The results of various political strategies of trade unions lead to the conclusion that the model of contractual cooperation is the only one in which it is possible to preserve the independence of trade unions.

Keywords: trade union, strike, privatization, social dialogue, transition, Serbia 1990–2015.

The book “*Labour strikes and Transition in Serbia from 1990 to 2015*” by Nada Novaković, PhD, is a sociological study which, after the works by Darko Marinković, PhD², from the end of the 20th century, represents one of more serious attempts to reach, through a complex interdisciplinary approach, the systematization of events we do not have sufficient time distance from.

Immediately in the introduction, special attention is drawn by a specific hypothesis which sees the pluralization of the trade union scene as a positive (though insufficient) step forward towards the creation of a modern union, while perceiving the union itself as a mere observer of privatization waiting for a new owner in order to negotiate on behalf of the workers (Novaković, 2017).

Although this review will, in its largest part, focus on the last chapters about trade unions in transition and places in labour emphasizing the role of the unions, with strike practice by certain time intervals being mentioned in the review, first it is necessary to point out several theses:

1. The monograph emphasizes the connection of strikes and broader social protests, which is of particular importance for the first transition decade characterized by the prevalence of the national and state identities over the social identity;

¹ maja.martinic@gmail.com

² At the end of the 1990s, Darko Marinković, PhD, dealt with the question of strikes in several works, the most important of which are: *Strikes and Social Crisis* (Marinković, 1995), *Trade Unions in Europe* (Marinković, 1998) и *Strikes in Serbia: 1991–1996* (Marinković, 1998).

2. On the other hand, when the author examines the role of the trade unions in that period, she wonders whether the labour strikes were subordinated to national/state interests or the necessities for creating a new capitalist practice (Novaković, 2017).

A logical question derives about the influence of the party pluralism on the functioning and action unity of the unions. In that respect, it is important to note that the role of the unions at the end of the 1990s was quite specific. The conditions of authoritarian rule and the context of economic sanctions and war events completely changed the roles of all the actors on the social and political stage, which also applied to the unions. The workers' rights cannot be protected, let alone improved, in extremely non-democratic conditions (Martinić, 2016). For this reason, the methods of operation at that time substantially fragmented the Serbian union stage: the acting of today's reformed Association of Independent Trade Unions was still politically and party transmissional at that time, in line with the legacy of the union pattern from the era of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, while the United Branch Trade Unions "Independence", founded in 1991, attempted to modernize the trade union stage and shape it by the trade union model in contemporary democracies. Other union organizations gradually appeared on Serbia's trade union stage with the ambition of obtaining significance at the national level, such as: Association of Free and Independent Trade Unions, the Confederation of Independent Trade Unions and the Trade Union "Sloga" ("Harmony").

3. The whole book is permeated by the idea that the role of trade unions in the protection of workers is measured by strikes, i.e. the protest potential of the unions. The reasons for this claim are unclear since the strike is only one of the methods of trade union acting.

4. For the current moment, of particular importance is the chapter on the changes in the social-economic structure of the population which refers to the analysis of the low rate of population activity, productivity decline, as well as the GDP decrease, and the delayed decrease in employment in line with the Law on Prevention of Dismissal during the UN economic sanctions.

5. By analyzing the educational structure of employees, it may be concluded that the quality of labour declined, which is a thesis open for debate in the context: Is there decline in the quality of labour or in the quality of workplaces? In that aspect, the future research could be upgraded with the analysis of the phenomenon of underemployment in Serbia.

6. Moreover, the problem of long-term unemployment is clearly identified and, unlike the dominant public discourse focusing on quantity, statistics and numbers, this monograph explores deeper economic and social consequences of unemployment.

7. Nada Novaković correctly emphasizes the introduction of the methodology of the Labour Survey as a sort of a "crooked mirror", also indicated by the unions, as well as the inconsistency of the definition of an employee by the International Labour Organization, with the criteria of dignified work imposed by the same organization. The Labour Survey classifies among employees those engaged on the basis of temporary agreements and those from the gray economy zone, i.e. with no agreements at all, as well as all those who worked minimum two hours on a weekly basis and realized any (not necessarily monetary) gain with their work. Such definition of employment is contrary to the work security and adequate reward prescribed by the concept of dignified work. What seems particularly important is the clear overview of statistical and/or methodological challenges encountered

in Serbia even nowadays. A whole set of data takes the total number of the employed in the Republic of Serbia as a reference point (for example, the employment rate, conditions for union representativeness etc.), while the number of the employed is drastically different in the Labour Survey and the Central Register of Compulsory Social Insurance due to the already mentioned inconsistent definition of “an employee”. For many years, in all Eurostat reports the indicators of the labour market obtained for Greece were marked in yellow, as the statistical data whose accuracy was questioned and taken with some reservation. A justified question arises about whether Serbia wants to take the same road towards European integrations.

8. Equally significant is the chapter on transition, particularly from the aspect of indicating the fact that the principles of the so-called Washington Consensus were not devoid of alternatives. One of the basic theses certain unions start from is that responsibility for transition failure lies in the absence of social consensus about the transition model to be applied (Martinić, 2016). Uncritical acceptance of the neoliberal model, justifiably labelled by the author as “the ideology of large capital”, definitely has its theoretical roots in Francis Fukuyama’s thesis about the “end of history”, i.e. the “end of ideology” (Fukuyama: 1998) which was uncritically accepted at that moment.

9. However, the chapter on privatization, without going into details regarding numerous normative modifications and their implementation, shows that privatization goals have been ignored: we have neither opened new workplaces and improved perspectives in the labour market nor achieved the increase in the citizens’ standard. Instead, we kept and redistributed the existing, mostly poor-quality and unsustainable workplaces, spread poverty in the former middle class of the society, increased social inequalities and social exclusion, and actualized gray economy.

Why are strikes in the transition era inefficient?

When it comes to the role of trade unions in strike organization, the author rightfully poses the question of strike inefficiency. She offers part of the answer through the statement about insufficient strike funds. This deficiency puts us into a vicious circle: decrease in earnings or failure to pay them and the decreased number of employees leads to the decreasing number of members of trade unions, i.e. to the decline in the financial power of trade unions, if those are unions financed primarily from their own membership fees. Ensuring financial funds from other sources would in theory raise the capacities for strike organization, but, on the other hand, it would lead to greater or smaller loss of independence.

What must not be ignored either is the fact that the majority of the strikes in Serbia are reduced to a merely poor defensive dimension because the circumstances in which strikes have taken place since the 1990s have not permitted the exertion of a slightly more serious pressure on the employer, in the situation with the already reduced workload or the enterprise already going bankrupt.

Apart from it, what is also very important for the period referred to by the author is the completely unprotected right to union organization and acting and to the protection from dismissal due to the union activity. By making the court proceedings senseless through prolonged procedures and inadequate implementation of the law, most various types of illegitimate retaliation against strikers were enabled, independently of their trade

union organization. Since the length of the court proceedings substantially impaired the rule of law in Serbia, the United Branch Trade Unions “Independence” submitted an official proposal to the relevant ministries in 2011 for establishing so-called Labour Courts, but this initiative did not get an adequate reply from the Serbian Government.

As a matter of fact, the role of the unions in the privatization process was rather limited. The trade unions were given only the right to be included in the process of preparing social programs for redundancies and to have insight into the control of the implementation of sales and purchase agreements (Martinić, 2016). How it looked in practice is perhaps most graphically illustrated by the example of Pančevo-based enterprise “Megaprojekt” which used to deal with small construction projects and gas system maintenance. The United Unions “Independence” alarmed the Privatization Agency as many as 15 times, reporting the violation of agreements and on all 15 occasions the Agency granted the owner an additional period for executing the agreement. When 150 employees went on strike, all of them were fired³. Such privatization was successfully cancelled only three years ago, at the time when the enterprise no longer had employees and when all its property was alienated. The only remaining property was the administrative building which could not be kept or sold because it is on the list of protected cultural monuments.

Strategies of union acting

It derives from the abovementioned that further research efforts demand the analysis of different directions of union acting, where different union strategies cannot be distinguished or are at least not distinguished to a sufficient extent. Speaking of the consequences of the world economic crisis, the author seems to perceive the years of 2008 and 2009 as the breaking points, when strikes are given up and “cooperation with the authorities and employers”, i.e. social dialogue, is taken up instead. It may be partly true when it comes to the Association of Independent Trade Unions, but does not even remotely suit the actual state in relation to the other representative union headquarters. Advocating for the development of social dialogue, United Branch Trade Unions “Independence” made numerous agreements with the democratically oriented political parties even before 2000 (the agreements on democratic and socially just Serbia), and they put in their best efforts for the institutionalization of social dialogue. It was at their initiative that in 2001 the Treaty was adopted and then in 2004 the Law on the Social and Economic Council of the Republic of Serbia, so that in 2005 the Council began to work officially. Therefore, social dialogue in the modern democratic world still constitutes the most optimal mechanism for achieving social consensus (Martinić, 2016) and does not stand in a mutually exclusive relation with the strike. On the contrary, those are complementing methods, which can also be seen in the most recent example of the strike in the Republic Geodetic Authority in 2019.

³ The source of data are internal documents of the United Branch Trade Unions “Independence”, minutes from the meetings of the Board of Trustees, the texts of the decisions of the Commission and the Labour Inspection, the text of the Social Agreement, reports on control, the texts of requests submitted to the Parliamentary Privatization Committee, the Privatization Agency, EU Delegation in Serbia, the relevant Ministry of Economy etc.

When it comes to the protests organized by the trade unions on the day of the adopting of the new Labour Law in July 2014 – a whole new research field is opened there, about the citizens' protest potential. In the developed industrial era, the strike of manual labourers was the most mass event, whereas – particularly due to the decline in solidarity as a social value – things changed in the postindustrial era. The author properly observes that there are many internal specific factors which eroded the class identity, but she does not give an overview of the global circumstances deriving from the very specifics of the postindustrial society.

For example, the protests “1 out of 5 million”, which lasted for over a year, showed completely different dynamics as well as structure of the participants in comparison to the protests in the 1990s. With the exception of this one and the students' protest three years ago, we will realize that there no single protest since 5th October 2000 has been a mass event. The reasons for it are yet to be explored.

In the research conducted by Ipsos Marketing in October 2019, a battery of questions about the trade unions was realized, the results of which were presented by Professor Zoran Stojiljković, PhD, in the weekly magazine “Danas” (Stojiljković, 2019). In short, when asked about the desirable form of the union work for the purpose of the better position of the employed, unemployed and pensioners, more than half of the respondents opted for conducting social dialogue with the government and employers, and for concluding collective agreements striving for their implementation; one third expressed their trust in lobbying in political institutions and the public in favour of enacting certain laws and decisions, as well as connecting with non-governmental, student and youth organizations and for larger media presence, whereas by far the lowest degree of support was given to the option of organizing strikes and broader social protests. This opens a large field for further designing of a new strategy of trade union acting. Similar findings were obtained in the most recent research conducted by the Centre for the Development of Trade Unionism (Mihajlović, 2019)⁴.

The monograph of Nada Novaković, PhD, also gives a correct overview of pluralization, and then of atomization of the trade union scene, and she properly observes that the party and trade union scene suffer from the same syndrome, but the thesis about the parallel and mutually connected party and trade union elections, for example, seems to be slightly far-fetched. On the other hand, within the context of the declining trade union power, the increasingly aggressive and now almost three-decade long anti-union campaign is not mentioned at all.

The fact that the unions were not against the privatization of the social property, but only against the manner in which it was conducted, i.e. there was a trade union request for the proper distribution of transition gains and losses. The comparison with Slovenia and the position of the Slovenian trade unions seems slightly inadequate to me because, unlike Serbia where there was no social debate on the topic of the transition model, the

⁴ The research was conducted during 2018 on the sample of 2500 respondents, and the results were processed by six authors: Srećko Mihajlović (editor), Mario Reljanović, PhD, Zoran Stojiljković, PhD, Marija Martinić, PhD, Dušan Torbica and Gradimir Zajić. The collection of works was published under the title *The collapse of workers' rights and attempts at protection: Precarization of workers in the first decades of the 21st century*.

Slovenian political elites applied the so-called gradual transition model which substantially facilitates the position of the trade unions (Martinić, 2016). The political elite in Slovenia act quite differently and they are more willing to reexamine their own decisions. Accordingly, for example, Slovenia did not find it problematic, only several years after the enactment of the Law on Agency Employment, to put that Law to the test for the purpose of serious reexamining of its justifiability, after the enactment of the Law led to first bad consequences for the workers.

In the same way, the example of concluding the 2008 General Collective Agreement, whose financial provisions were suspended by the government immediately after its signing, is rather the proof of real relations of power than of the desire of the trade unions to “meet the requests of the capitalists for easier dismissal of their workers” (Novaković, 2017).

Finally, the impression is created that all the trade unions were a sort of party political satellites, thus letting down the workers’ interests in Serbia. It should be noted that all trade unions worldwide develop different political action strategies. In its fight for protecting and improving workers’ rights, a union must have political mechanisms of action (Martinić, 2016). They may be extremely diverse. In Germany, for instance, there are factions formed within the union that support certain political parties, which is more approximate to the model of open support or delegation of union representatives to the electoral lists of certain parties. In Poland, as the author mentions herself, the trade union movement has grown into a political force and entered the electoral race, but Polish experience asserts that trade union leaders coming to power is not in favour, but mostly against the interests of those the trade union should represent; we had the same situation in Serbia too when the leader of the Association of Free and Independent Trade Unions became head of the Ministry of Labour. Apart from the listed ones, there is also a version when the whole union forms a political party and enters the electoral race. The third model involves the situation when one party forms its trade union, as during the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. The last in line is the model of contractual and term cooperation made by the trade union with certain political forces on the basis of mutually agreed program obligations (Martinić, 2016). Although this model has been misused by different governments in power in Serbia, it is still the only model that guarantees at least some independence and that, in the long run, through a form of institutionalized social dialogue, may bring benefits to the employed and citizens.

Taking into account the above-mentioned, the book *Labour strikes and Transition in Serbia from 1990 to 2015* by Nada Novaković constitutes a comprehensive and exceptionally useful analysis of a strategic dimension of trade union action which can be extended by further research definitely worthy of encouragement.

REFERENCES/ ЛИТЕРАТУРА

- Fukuyama, F. (1998). *The End of History and the Last Man*⁴. Podgorica: CID [In Serbian]
- Marinković, D. (1995). *Strikes and Social Crisis*. Beograd: Institut za političke studije [In Serbian]
- Marinković, D. (1998). *Trade Unions in Europe*. Beograd: Građanske inicijative [In Serbian]
- Marinković, D. (1998). *Strikes in Serbia: 1991–1996*. Beograd: Institut za političke studije [In Serbian]
- Martinić, M. (2016), *The Role of Trade union in democratic changes in transition countries: The Case of Serbia (1990-2013)* (Doctoral dissertation). Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd. Available at: <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:13753/bdef:Asset/view> [In Serbian]
- Mihajlović, S. (ed, 2019). *Downfall of labor rights and attempts to protect them*. Beograd: Dan Graf [In Serbian]
- Novaković, N. (2017), *Labour strikes and Transition in Serbia from 1990 to 2015*. Beograd: Rosa Luxemburg-Stiftung Southeast Europe, Institut društvenih nauka [In Serbian]
- Stojiljković, Z. (2019, Decembre 1st). Where are the trade unions in Serbia today? *Danas*. Available at: www.danas.rs/nedelja/gde-su-danas-sindikati-u-srbiji/ [In Serbian]